

Public Responsibility to Deal with Urban Vandalism, in Light of Legal Obligation to Forbid Evil

Mojtabā Elāhi Khorāsāni¹

Hussain Elāhi Parsā²

Ali Sanāgou³

Abstract

Vandalism is an evil phenomenon in human societies that causes psycho-mental, economic, and cultural ill effects, which is of particular importance due to its widespread dimensions in society and the people's share in public properties. On the other hand, forbidding evil is the most important Islamic command to deal with wrongdoers concerning public responsibility of Muslims. In this research, the author explains, with an analytical-descriptive method, the capacity of the religious duty of forbidding evil in dealing with destructive actions and reducing the functions of public spaces by vandals. The outcomes of this research indicate that with respect to the wide expanse of the

---

* Received: 13 Mar. 2022, Accepted: 5 Mar. 2023

DOI: 10.22081/jtc.2023.63564.1006

1 . Assistant Professor of Akhund Khurasani Center and Theology School Teacher.

mojtaba.elahi.khorasani@gmail.com

2 . Seminary Graduated.

he_parsa@yahoo.com

3 . Seminary Graduated,

ila1360@yahoo.com

forbidding evil, the adaptation of the concept of evil to vandalism in social and economic terms, involves public responsibility in a public supervision format and within the framework of different levels of forbidding evil in a heartfelt and verbal form by the general citizens and a coercive form by the ruling powers.

Keywords: vandalism, urban destruction, public responsibility, forbidding evil, urban jurisprudence.

مسئولیت همگانی برای مقابله با وندالیسم شهری، در پرتو وجوب نهی از منکر*

مجتبی الهی خراسانی^۱

حسین الهی پارسا^۲

علی ثناگو^۳

چکیده

تخریب‌گرایی (وندالیسم) پدیده شومی در جوامع بشری است که آثار سوء روحی - روانی، اقتصادی و فرهنگی در پی می‌آورد که به سبب ابعاد گسترده آن در جامعه و همچنین ذی نفع بودن مردم در اموال عمومی اهمیتی ویژه دارد. از سوی دیگر نهی از منکر مهمترین فرمان اسلامی برای مواجهه با خاطیان در حوزه مسئولیت همگانی مسلمانان است. نویسنده در این پژوهش با روش تحلیلی-توصیفی، ظرفیت فریضه نهی از منکر را در مقابله با اقدامات تخریبی و کاستن کارکردهای فضاهای عمومی توسط وندال‌ها تبیین می‌کند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد با توجه به گستره وسیع نهی از منکر، انطباق مفهوم منکر بر وندالیسم از حیث اجتماعی و اقتصادی، احساس مسئولیت همگانی را در قالب نظارت عمومی و در چارچوب مراتب مختلف نهی از منکر به صورت قلبی، زبانی توسط عموم شهروندان و به شکل قهری توسط قوای حاکم، به دنبال دارد. واژگان کلیدی: وندالیسم، تخریب شهری، مسئولیت همگانی، نهی از منکر، فقه شهر.

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۱۴

DOI: 10.22081/jtc.2023.63564.1006

شناسه دیجیتال:

۱. (نویسنده مسئول) استاد خارج فقه و اصول در حوزه علمیه مشهد؛ استادیار مرکز تخصصی آخوند خراسانی (وابسته به دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام)، مشهد، ایران.
mojtaba.elahi.khorasani@gmail.com

۲. دانش‌آموخته سطح چهار حوزه علمیه خراسان، مشهد، ایران.
he_parsa@yahoo.com

۳. دانش‌آموخته سطح چهار حوزه علمیه خراسان، مشهد، ایران.
ila1360@yahoo.com

مقدمه (تبیین موضوع، پیشینه، نوآوری و روش تحقیق)

شهرها به موازات افزایش و گسترش جمعیت و فضاهاى کالبدى آن‌ها با انواع مشکلات و آسیب‌هاى فرهنگى، اجتماعى، سیاسى و اقتصادى سروکار دارند (حیدرى و پارسا مهر، ۱۳۹۱). امروزه یکی از مهم‌ترین دغدغه‌هاى مدیریت شهری، پیشگیری و مقابله با پدیده شوم «تخریب‌گرایی» یا «خرابکاری» یا «وندالیسم» است که بر رفاه افراد، خانواده‌ها و جوامع صنعتى و غیرصنعتى، تأثیر بسیار مى‌گذارد و نیازمند مداخله جدى است (گومز یواندیا، ۱۳۸۰: ۷؛ نبوى و همکاران، ۱۳۹۰: ۸۷؛ رضوى ۱۳۸۵).

ایجاد حس مسئولیت میان افراد جامعه به یکباره و طى زمان مشخص اتفاق نمى‌افتد، بلکه احیاء راهکارهاى بازدارنده و نیز تدوین قوانین و وضع تنبیه‌هاى متناسب با اقدامات وندالیستی را مى‌طلبد.

یکی از واجبات مهم دین اسلام، امر به معروف و نهی از منکر است؛ بدین معنا که همه مسلمانان باید نسبت به یکدیگر احساس وظیفه نموده و خود را برابر کارهاى دیگران مسئول دانسته و با نظارت و مراقبت همگانى، دیگران را به کارهاى نیک دعوت نموده و از کارهاى بد بازدارند؛ زیرا هر گناه فردى ممکن است به صورت يك گناه اجتماعى در آمده و زیانش متوجه همه افراد جامعه گردد. در پرتو آموزه اسلامى «نهی از منکر»، مسئولیتى اجتماعى و نظارتى متوجه همگان است که بر اساس آن، آحاد جامعه اسلامى موظف هستند در کنترل ناهنجارى‌ها - از جمله تخریب‌گرایی شهری - نقش مؤثرى ایفا کنند.

بر اساس مفهوم و ضوابط «نهی از منکر» در نگاه اکثر فقها، مصادیق وندالیسم همگى از مصادیق منکرات به‌شمار مى‌آیند و توصیه شارع برای نهی از منکرات، آنها را دربرمى‌گیرد. حتى عناوین تعليمی و ترغیبی دیگرى همچون ارشاد جاهل و تعليم و تربیت و نیز عناوین اصلاحی و تأدیبی همچون تعزیر و اجرای حدود نیز، در کلمات بسیارى از فقها (نراقى، ۱۴۲۲ق: ۱/۲۲۳؛ مجلسى، ۱۳۲۲ق: ۱/۱۹؛ حمیرى، ۱۴۲۰ق: ۲/۸۹۴؛ اردبیلی، بی‌تا: ۳۲۱؛ شهید ثانى، ۱۴۱۳ق: ۳/۱۳۸، فاضل، ۱۳۶۵ش: ۲/۳۷۶) و همچنین بیانات تفسیرى مفسران (طباطبایى، ۱۳۷۴: ۳۸۰/۸؛ صادقى تهرانى، ۱۴۰۶: ۱۲/۹۶؛ قطب،

1. Vandalism

۱۴۲۵: ۳/ ۱۴۱۹؛ ثلاثی، ۱۴۲۳: ۳/ ۳۰۰؛ روحانی، ۱۴۱۲: ۱۳/ ۲۷۹؛ مغنیه، ۱۴۲۴: ۳/ ۴۳۹) از مصادیق فریضتین شمرده شده است.

پیشینه تحقیق در دو حیطه قابل بررسی است. نخست آثاری که درباره وندالیسم و عوامل آن نگاشته شده است که براساس آن‌ها شاید به علت رشد تکنولوژی و اختلاف طبقاتی ناشی از آن، گستردگی و قدمت وندالیسم در این کشورها، بیشتر است (آلتمن، ۱۳۸۲ش، آندرانوویچ، ۱۳۸۰ش؛ هیلن براند، ۱۳۹۳ش) با جود تلاش‌های ارزشمندی که توسط دانشمندان ایرانی در زمینه تخریب‌گرایی صورت گرفته، اما متأسفانه تحقیقات آن‌ها نیز در این زمینه از حد توصیف، تبیین و بررسی عوامل فراتر نمی‌رود (مجله مطالعات اجتماعی ایران، ۱۳۹۲). برخی درباره پدیده تخریب‌گرایی به ترکیبی از عوامل محیطی، اجتماعی، اقتصادی و روانی پرداخته‌اند (عفتی، ۱۳۸۱؛ محسنی تبریزی، ۱۳۷۹؛ محسنی تبریزی و صفری شالی، ۱۳۸۵ قاسمی و همکاران، ۱۳۸۸؛ نبوی و همکاران، ۱۳۹۰)؛ در مقابل، پژوهش‌های خارجی به موقعیت محیط فیزیکی و عوامل اجتماعی و فرهنگی توجه کرده‌اند (هورویتز و تو بالی، ۲۰۰۳).

حیطه دوم، معرفی ظرفیت فریضه امر به معروف و نهی از منکر برای کنترل نابهنجاری‌های اجتماعی است که افزون بر باب این فریضه در جوامع فقهی (حلبی، ۱۴۰۳ق؛ حلی (محقق)، ۱۴۱۲ق؛ عاملی (شهید ثانی)، ۱۴۱۲ق). کتاب‌های ارزشمندی چون فقه الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر (اثر حیدر حب‌الله)^۱، امر به معروف و نهی از منکر در اسلام (اثر مایکل کوک)^۲ و مقالات متعدد و متنوع^۳ نگاشته شده است.

۱. کوک، مایکل (۱۳۸۶)، ترجمه احمد نمایی، امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی، چاپ چهارم، مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.

۲. حیدر، حب‌الله (۱۳۹۶)، ترجمه علی الهی خراسانی، حسنعلی شیروی، محمد رضا ملایی، فقه امر به معروف و نهی از منکر، مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.

۳. از جمله: قبری کرمانشاهی، ثریا؛ شفیع‌ی دارابی (مازندارانی)، سید محمد؛ عسگری، علیرضا؛ بررسی راهبرد

همچنین درباره ممنوعیت تخریب‌گرایی در اسلام، آثاری از جمله موارد ذیل نگاشته شده است:

۱. محسنی تبریزی. علیرضا (۱۳۸۳)، وندالیسم؛ مبانی روانشناسی اجتماعی، جامعه‌شناسی و روانشناسی رفتار وندالیستی در مباحث آسیب‌شناسی و کژرفتاری اجتماعی، تهران: نشر آن؛
  ۲. بسیج، احمد رضا (۱۳۸۹)، «امر به معروف و نهی از منکر و حقوق شهروندی»، ماهنامه معرفت، قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، سال نوزدهم، شماره چهارم؛
  ۳. شمخانی، اژدر؛ نورعلیان، باور (۱۳۹۴)، امر به معروف و نهی از منکر و نقش آن در امنیت جامعه، نخستین همایش ملی سبک زندگی اسلامی، نظم و امنیت؛ زنجان.
- اما درباره ظرفیت فریضه امر به معروف و نهی از منکر در مبارزه با تخریب‌گرایی، اثر مستقلی یافت نشد.

نویسندگان این مقاله در تلاشی متمایز از منابع یادشده، بهره‌گیری از ظرفیت عظیم کنترل عمومی و نظارت همگانی را در مقابله با تخریب‌گرایی، یکی از بهترین و مؤثرترین راه‌ها شناخته‌اند و کوشیده‌اند در چارچوب روش توصیفی - تحلیلی و به اتکای منابع کتابخانه‌ای مرتبط، این ظرفیت را تبیین نمایند.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. وندالیسم (تخریب‌گرایی)

تخریب‌گرایی یا وندالیسم، در ابتدا به هرگونه تخریب جاهلانه یا آگاهانه هر چیز زیبا، محترم و حفاظت‌شده‌ای اطلاق شد، اما به تدریج به رفتار مخرب، بی‌پروا، که از سرِ عمد و در مسیر ضدفرهنگ باشد، منحصر گشت (زنگی‌آبادی، ۱۳۸۳). دلیل این امر آن بود که خرابکاری در عناصر و فضاهای شهری،

فقهی امر به معروف و نهی از منکر در کاهش آسیب‌های اجتماعی با تأکید بر راهکارهای احیا و ترویج این فریضه الهی، مجله پژوهش‌های فقهی، تابستان ۱۴۰۱، دوره هجدهم، شماره ۲، رتبه ب، ص ۵۸۷ تا ۶۱۱ و سلیمی، علی؛ جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در راهبرد حفظ نظم اجتماعی؛ بازخوانی اجتماعی آیات قرآن و روایت‌های اهل بیت علیهم‌السلام، مجله علوم حدیث، پاییز ۱۴۰۰ - شماره ۱۰۱؛ رتبه ب، ۲۱ تا ۴۴.

گاهی غیر عمدی است و معمولاً به دلیل عدم استفاده صحیح از آن‌ها، مثلاً نشستن روی پستی نیمکت (به دلیل خیس بودن کمی آن)، جابه‌جا کردن اجزای مبلمان و غیره صورت می‌گیرد و از این رو خارج از وندالیسم است، در حالی که وندالیسم، تخریب از روی بداندیشی و به قصد آسیب‌رسانی است (G.Moser, 1992; 2003; Arnold P.Goldestein, 1997, Horowitz, T&Tobaly)

از سوی جامعه‌شناسان تعاریف بسیاری درباره وندالیسم ارائه شده است؛ برخی آن را به معنای تخریب کنترل‌نشده وسایل و اشیاء، آثار فرهنگی با ارزش (C.Hibbert, 1987: 785) و نیز تخریب اموال عمومی و امکانات شهری می‌دانند؛ که یک ناهنجاری اجتماعی به شمار می‌آید (Mike Sutton, 1997). در اصطلاح آن‌ها، به تخریب‌گران اموال عمومی «وندال» گفته می‌شود (Maclaren, 1970; غلام‌پور، ۱۳۷۹) به گونه‌ای که مسئولیت خسارت وارده، بر عهده اوست (مرتضایی، ۱۳۹۲: ۳۸۱).

برخی همچون ژانورن (۱۹۶۳)، ویلکینسن (۱۹۹۵)، هوبر (۱۹۹۱) وندالیسم را مرضی نو ظهور دانسته‌اند (میرفردی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۸۶). کوهن به پنج نوع از وندالیسم اشاره می‌کند: ۱. ماهرانه؛ ۲. اکتسابی؛ ۳. کینه‌جویانه؛ ۴. مخرب، ۵. نمایشی (سندرز، ۱۹۸۱: ۱۳۹) که ضروری است فرامین شارع را درباره انواع مختلف این معضل اجتماعی بررسی نمود.

محققان معتقدند خانواده از مهم‌ترین نهادهایی است که نقش تعیین‌کننده در رشد وندالیسم در جامعه دارد. (تایگرت^۱، ۱۹۸۸؛ آرنت و جنسن^۲، ۱۹۹۴؛ تایلور^۳ و همکاران، ۱۹۹۷، دیویته^۴، ۲۰۰۴؛ ثوابیه و آلروفو^۵، ۲۰۱۰؛ نیک اختر، ۱۳۷۸؛ سهامی و احمدی، ۱۳۷۹؛ فتحی و محمدی، ۱۳۹۰).

-
1. Sanders
  2. Tygart
  3. Arnett & Jensen
  4. Tylor
  5. Dewet
  6. Thawabieh & Alrofo

۲-۱. مسئولیت همگانی

مسئولیت همگانی به معنای پاسخگویی عموم مردم در قبال مسایل مشترک میان آن هاست. انسان‌ها، به عنوان موجودات اجتماعی، که تنها با همکاری با یکدیگر می‌توانند اهداف خصوصی خود را دنبال کنند، باید لوازم این ضرورت گریزناپذیر را نیز بپذیرند. در این چارچوب انسان، به طور مشروع منافع شخصی خود را برآورده ساخته و فردیت خود را در کالبد اجتماع پرورش می‌دهد که از آن به مسولیت همگانی یاد می‌شود. (مجموعه مقالات دومین همایش ناجا و نظارت همگانی، ص ۱۸۶-۱۸۷).

۳-۱. وجوب نهی از منکر

وجوب در لغت به معنای ثبوت، لزوم و سقوط است (ازهری، محمد بن احمد، تهذیب اللغة: ۱۵۱/۱۱؛ ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة: ۸۹/۶؛ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن: ۵۱۲). همچنین وجوب در اصطلاح از اقسام احکام الزامی بوده و عبارت است از حکم تکلیفی شرعی که شارع به نحو جزمی و الزامی، انجام متعلق آن را از مکلف خواسته و راضی به ترک آن نیست (صدر، ۱۴۲۳ ق: ۶۳/۱؛ عاملی جبعی، تمهید القواعد: ۳۵-۳۴).

اکثر کتب لغت، به بیان «نهی در مقابل امر» بسنده کرده‌اند (فراهیدی، ۱۴۱۰ ق: ۹۳/۴؛ زمخشری؛ ۱۳۹۹ ق: ۶۶۱/۱؛ جوهری، ۱۴۱۰ ق: ۲۵۱۷/۶، ابن منظور؛ ۱۴۱۴: ۳۴۳/۱۵؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۸۲۶، مصطفوی، ۱۴۰۲: ۲۶۴/۱۲). بعضی از کتب لغت به معنای «رسیدن و نیل پیدا کردن» به عنوان معنای دوم نهی اشاره نموده‌اند (فراهیدی، ۱۴۱۰ ق: ۹۳/۴؛ زمخشری، ۱۳۹۹ ق: ۶۶۱/۱؛ حسین یوسف، ۱۴۱۰ ق: ۱۳۹/۲؛ جوهری، ۱۴۱۰ ق: ۲۵۱۸/۶؛ ابن منظور، ۱۴۱۴: ۳۴۴/۱۵؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۸۲۶، زبیدی، ۲۰/۲۷۲). در هر صورت معنای اصلی این کلمه، «بازداشتن از چیزی» -در مقابل «امر» به

معنای «طلب چیزی» - است که انواع لفظی،^۱ عملی^۲ و تکوینی^۳ را در بر می گیرد.

دو واژه «معروف» و «منکر» از مفاهیم عام اخلاقی قرآن کریم به شمار می روند. هرچند برای این دو واژه در قرآن و روایات تعریف مستقلی نیامده، ولی در مواردی بر مصداق های روشنی تطبیق شده است؛ به عنوان مثال «منکرا من القول و زورا»^۴ به کذب و «و تاتون فی نادیکم المنکر»^۵ به لواط تفسیر شده است. همچنین آیات ۹۰ و ۱۰۴ سوره نحل^۶، آیه ۳۲ سوره احزاب^۷، آیات ۳۱ تا ۳۵ سوره اسراء^۸ و آیات ۶۳ تا ۶۸ سوره فرقان^۹ و غیره به مصادیقی از معروف ها و منکرات اشاره کرده است؛ معروف هایی همچون رعایت عفت در برخورد با غیر محارم، رعایت عدالت، کمک به فقرا و منکراتی همچون ظلم، بی عفتی، فساد، ربا خواری و

۱. مانند: «وامر بالمعروف و نهوا عن المنکر»، حج/۴۱.

۲. مانند: «ان الصلاة تنهی عن الفحشاء و المنکر» عنکبوت/۴۵.

۳. مانند: «ان فی ذالک لآیات لاولی النهی» طه/۱۲۸.

۴. مجادله/۲.

۵. عنکبوت/۲۹.

۶. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ...» (نحل ۹۰)، و «ولتكن منكم

امة يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (نحل/۱۰۴)

۷. «يا نساء النبي لستن كأحد من النساء إن اتقين فلا تخضعن بالقول فيطمع الذي في قلبه مرض وقلن قولا معروفا»

(نساء/۳۲)

۸. «وَلَا تَقْرُبُوا الزَّوْجَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا» و «لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ مِمَّا إِنْ

قَتَلْتُمْ كَانَ خَطَا كَبِيرًا» و «وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا

يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا» و «وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَآؤُفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ

الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا» و «وَآؤُفُوا الْكَيْلَ إِذَا كُنْتُمْ وَرَثًا بِالْقِسْطِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا» (اسراء/۳۱،

۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵)

۹. «عباد الرحمن... وَ الَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» و «وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ

اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَ لَا يَرْبُونَ» (فرقان/ ۶۳-۶۸)

غیره. از آنجا که اسلام نخواستہ موضوع امر به معروف و نهی از منکر را به امور معین مانند عبادات، معاملات، اخلاقیات، محیط خانوادگی و غیره محدود کند، از کلمهٔ عام «معروف» یعنی هر کار خیر و نیکو و نقطهٔ مقابلش منکر، یعنی هر کار زشتی، استفاده کرده است (مطهری، [بی تا]: ۵۷۵/۱۷).

وجوب نهی از منکر، یک واجب قطعی است که بر عهدهٔ عموم مسلمانان است و اگر کسی از ایشان در مقابل یک منکر، به این فریضه نپردازد، همگی مسئول و در پیشگاه الهی، مورد بازخواست قرار می‌گیرند و از همین روست که واجب کفایی به‌شمار می‌آید (سبزواری، ۱۳۶۵: ۱۷۶/۶).

۲. ابعاد وندالیسم و ضرورت مسئولیت همگانی

وندالیسم با تخریب فضای شهری با بسط تمدن شهری، شیوع پیدا کرده و خسارات زیادی بر شهرها وارد می‌نماید. (ریترز، ۱۳۸۵: ۱۹۵؛ محسنی تبریزی، ۱۳۸۳: ۴۵). به نظر جرم‌شناسان، وندالیسم به‌عنوان آسیب‌رسانی به اشیاء، در حوزهٔ جرائم خُرد قرار می‌گیرد و مقدمهٔ جرایم بالاتر است (وثوقی، ۱۳۸۸: ۱۲۳؛ قره بلاغی، ۱۳۹۰: ۴)؛ از این‌رو وندالیسم به‌عنوان یک حرکت، سلوک و اخلاق اجتماعی مستمر، می‌تواند موجب نابودی هر چیزی در شهر شود (طهماسبی، ۱۳۸۸: ۵۱).

روان‌شناسان، و به‌ویژه روان‌کاوان، وندالیسم را معلول عوامل روانی می‌دانند (بهن پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۶)، اما جامعه‌شناسان علت رفتارهای بزهکارانه را ساختارهای اجتماعی و فرهنگی نظیر سطح درآمد و محرومیت‌های طبقاتی بر می‌شمارند (شیخاوندی، ۱۳۸۶: ۱۴۹). روان‌شناسان اجتماعی نیز معتقدند فرد و جامعه، هر دو بر جریانات رفتاری مؤثر هستند (فتحی و محمدی، ۱۳۹۰: ۱۶۱). برخی محققان معتقدند خانواده از مهم‌ترین نهادهایی است که نقش تعیین‌کننده در رشد وندالیسم در جامعه دارد. (تایگرت^۱، ۱۹۸۸؛

آرت و جنسن^۱، ۱۹۹۴؛ تایلور^۲ و همکاران، ۱۹۹۷، دیویته^۳، ۲۰۰۴؛ ثوابیه و آلروفو^۴، ۲۰۱۰؛ نیک اختر، ۱۳۷۸؛ سهامی و احمدی، ۱۳۷۹؛ فتحی و محمدی، ۱۳۹۰).

محیط‌های نامأنوس، آشفته و ناهماهنگ، قرار گرفتن در شرایط خاص زندگی و فقر اقتصادی احساس سرخوردگی و ناکامی را تشدید کرده و فرد را به این گونه رفتارها متمایل می‌نماید (فتحی و محمدی، ۱۳۹۰: ۱۶۰؛ Hauber, 1991؛ رضازاده، ۱۳۸۹: ۷۸). از این رو برای جلوگیری از آن، باید با بی‌تفاوتی اجتماعی مبارزه کرد (Goldstein, 1996: 298). بر این اساس، رابطه میان عدم نظارت اجتماعی و وندالیسم در فضاهای عمومی شهر اثبات شده است (رزاقی اصل، ۱۳۸۸: ۱۰۵؛ موسوی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۵). همچنین می‌توان گفت که وجود ناهماهنگی‌های بصری در فضاهای عمومی شهر از علل شکل‌گیری و وقوع این رفتار است، از این رو در طراحی شهری، خلق فضاهای عمومی که زمینه بروز جرم و تخریب‌گرایی را به حداقل برساند، ضرورت دارد (حسینی، ۱۳۸۹: ۱۷).

رسانه‌های دیداری همچون فیلم‌های وندالیستی، خشونت‌آمیز و تخریب‌گرا در جوامع در حال توسعه این آثار سوء را تشدید می‌کنند تا جایی که این حرکات پرخاشگرانه اپیدمی شده و به مرور زمان به نسل‌های آتی منتقل می‌گردد (رفیع‌پور، ۱۳۸۰: ۳۳۷).

همچنین تخریب‌گرایان بیشتر تحت اشراف پدر و مادری بی‌هدف، بی‌انضباط و بی‌اعتماد به ارزش‌ها سر بر آورده‌اند. آن‌ها بیشتر احساسات سرکوب‌شده خویش را در قالب پرخاش در مقابل دولت مردان و نهادهای وابسته بدان‌ها بروز می‌دهند (Feuer, 1973: 8).

محققان بر این باورند که سرکشی جوانان هم‌نشان‌دهنده احساس عقب‌ماندگی، شکست و تجاوز، همراه با خشونت و آشوبگری آنان است و هم‌مبیین تحمیلات اجتماعی و برخوردهای سرکوبگرانه نیروهای

1. Arnett & Jensen
2. Tylor
3. Dewet
4. Thawabieh & Alrofo

امنیتی و پلیسی است که می‌کوشد با زبان زور باورهای خویش را به آن‌ها بقبولاند. در حقیقت وندالیسم واکنشی در مقابل صورت‌های گوناگون فشار است؛ فشارهایی که گاه درونی و برخاسته از درونیات افراد می‌باشد و گاه از سوی طیف وسیعی از افراد امنیتی و غیرامنیتی صورت می‌گیرد که تلاش دارند وندال‌ها را با ارزش‌ها آشنا ساخته و بدان ملزم سازند (محسنی تبریزی، ۹۷۳۱: ۱۹۵-۱۹۴). به هر حال تخریب اموال عمومی، مقدمه رفتارهای بزهکارانه در جامعه است. وندال‌ها با تخریب اموال عمومی در اماکن آموزشی، همچون شکستن صندلی‌ها، کنده‌کاری روی نیمکت‌ها، حک کردن یادگاری روی دیوارها و غیره، نه تنها چهره زیبای شهرها، بلکه آرامش اماکن عمومی را نیز از بین برده و امنیت روانی جامعه را به مخاطره می‌اندازند. این افعال به نوعی تخلیه عقده‌های پنهان به‌شمار آمده و زمینه بزهکاری‌های آینده را فراهم خواهد نمود (جان حسنی، ۱۳۸۷: ۱۵).

در هر صورت این پدیده که از مجموعه‌ای به‌هم‌تنیده از عوامل فرهنگی و اجتماعی می‌باشد، مسلماً با اراده و آگاهی - اما در شرایط مساعد - انجام می‌شود (ژانورن، ۱۳۶۷: ۲۰۸). بنابراین وظیفه همگان است تا با احساس مسئولیت در قبال جامعه کنونی و آیندگان به دنبال رفع این معضل اجتماعی برآمده و به هر شکل ممکن با نهی از منکر کردن این افراد، جامعه‌ای امن را بسازند.

۳. ظرفیت نهی از منکر در فعال‌سازی مسئولیت همگانی

علاقه به سرنوشت هم‌نوعان و همراهی آنان در شئون مختلف زندگی برخاسته از یک ویژگی دینی است و در اسلام، نظارت و کنترل فقط در چهارچوب وظایف و اختیارات حاکم الهی نیست و به مردم توصیه می‌کند در امور اجتماعی، فرهنگی و سیاسی خود دخالت معقول داشته باشند (برزنویی، ۱۳۸۶: ۱۶۸). بر اساس اصل اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر به پاسخ‌گویی و مسئولیت‌پذیری همگانی منجر می‌شود و هر فرد مسلمان نسبت به وظایفی که برعهده دارد، به دیگران پاسخ‌گو بوده و به حکم قرآن

(توبه/۷۱)^۱ و سنت (شعیری، [بی تا]: ۱۱۹؛ دیلمی، ۱۴۱۲ق: ۱/۱۸۴)^۲، همگی نسبت به هم مسئولیت متقابل دارند.

قرآن کریم خاستگاه امر به معروف و نهی از منکر را با تعبیر «الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ» آشکار ساخته و آن را آشکارا به عنوان یک فریضه اجتماعی، به عهده همه مؤمنین و مؤمنات قرار داده، و یکی از مبانی اندیشه سیاسی و ارکان حیات سیاسی مسلمان برشمرده است (عمیدزنجانی، ۱۴۲۱ق: ۲/۱۳۰). این احساس مسئولیت همگانی از تبدیل شدن روابط مناسب انسانی در جامعه امن اسلامی به رابطه سلطه‌گرانه و ظالمانه جلوگیری می‌کند و اجرای صحیح و فراگیر آن می‌تواند به گسترش ارزش‌ها و معیارهای دینی کمک کند (برزنویی، ۱۳۸۶: ۱۷۰). از این رو در فقه امامیه، امر به معروف و نهی از منکر يك حکم عام است و همه به مقدار توان خود موظف به آن هستند و حتی وجود نهادهای مخصوص، از دیگران سلب مسئولیت نمی‌کند (امام خمینی، ۱۴۲۴: ۲/۹۲۹؛ جعفری، ۱۴۱۹ق: ۱۸۳؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۷ق: ۳۴۱/۱؛ حب‌الله، ۱۳۹۶: ۳۵). حتی قرآن آشکارا^۳ از فعال‌سازی نقش زنان در عرصه تبلیغ و ارتقای حس مسئولیت اجتماعی سخن گفته است که تأکیدی بر همگانی بودن این فریضه مهم می‌باشد (حب‌الله، ۱۳۹۶: ۴۳).

در کلام فقها نیز ارتباط تنگاتنگ امر و نهی با مسئولیت همگانی نمایان است. بر همین اساس امر به معروف و نهی از منکر را بر مبنای قواعد و ضوابط، وظیفه مشترک اجتماعی در يك جامعه اسلامی

۱. «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

۲. «عن النبي: أَلَا كَلَّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ فَالْأَمِيرُ عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ فَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى أَهْلِ بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ وَالْعَبْدُ رَاعٍ عَلَى مَالِ سَيِّدِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُ أَلَا فَكَلَّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ»

۳. «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» (توبه/۷۱)

می‌نگاشتند (مدرسی طباطبایی، ۱۴۱۰ق: ۲۶).

البته فقها معتقدند^۱ یکی از شرایط وجوب امر به معروف و نهی از منکر (نه جواز آن) این است که امر یا ناهی احتمال دهد امر و نهی او در شخصی که منکر را مرتکب شده و یا معروف را ترک گفته اثر می‌گذارد؛ به تعبیر دیگر، دعوت شخص عاصی، بی‌تأثیر و بی‌نتیجه نباشد و این خود، عقلانیت در این الگوی مداخله و نظارت اجتماعی را می‌رساند.

هدف از نظارت مردمی، سلامت اجتماعی است. «جامعه باید از آسیب‌های گوناگون، سالم بوده و زمینه رشد و کمال انسانی و فضایل اخلاقی در حد بالا پدید آمده باشد تا یکایک مردم جامعه بتوانند در مسیر رشد و بالندگی قرار گیرند و از این مقصد بدان مقصد راه یابند. یکی از بهترین و موثرترین راه‌ها برای رسیدن به هدف، نظارت عمومی و مردمی است. از این ره‌گذر می‌توان به بلندای مسیر، نظر کرد و از گرفتاری در موانع، حذر نمود و از آنان گذشت» (مسعودی، ۱۷۵) نقش و گستره اثرگذاری نظارت در جوامع به حدی است که شارع وظیفه نظارت را بر دوش مردم نیز گذارده است.

با توجه به ظرفیت و نقش مردم در تعریف نظارت عمومی، هرگاه فردی از هنجارهای جامعه خود تخلف کند و هنجارها و ارزش‌های دیگری را مبنای عمل خود قرار دهد، عموم مردم به شیوه‌های گوناگون همچون بی‌توجهی، سرزنش و پرخاش با او برخورد می‌کنند و فرد با اجبار اجتماعی روبه‌رو می‌شود (مهابادی، ۲۴۲). این همان اعمال نظارت جمعی یا نظارت مردمی است. همه انسان‌ها نیازمند نظارت و کنترل هستند؛ زیرا در معرض خطا و اشتباه قرار دارند. سطوح نظارت نیز می‌تواند فردی و جمعی باشد و توسط یک‌یک افراد صورت گیرد، یا توسط ابزارها و نیروهای متحد و منسجم و با برنامه‌ریزی و در قالب یک تشکل و حزب انجام

۱. رک: طوسی، محمد بن حسن، الاقتصاد فیما یتعلق بالاقتصاد، بیروت: دار الاضواء - بیروت، ۱۴۰۶، چاپ دوم، ص ۲۳۸؛ خویی، ابوالقاسم، منهاج‌الصالحین، چاپ بیست و هشتم، قم: نشر مدینه العلم، ۱۴۱۰ق، ص ۳۵۱؛ خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، ترجمه علی اسلامی، چاپ ۲۱، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۲۱ق، ج ۱، ص ۴۲۹.

شود. تأثیر هر یک از این دو نوع سطح از نظارت می‌تواند متفاوت باشد. در حالی که تأثیر نظارت عمومی در قالب امر به نیکی و نهی از بدی توسط یک فرد در عمل ممکن است در سطح بسیار پایینی باشد، در مقابل، تأثیر امر و نهی جمعی و سازماندهی شده می‌تواند بسیار گسترده برشمرده شود و تأثیرات شگرفی را در پیشرفت جامعه بر جای نهد (شریفی، ۱۳۸۷: ۲۵۰-۲۴۹).

عده‌ای میان این واژه حقوقی با اصطلاح فقهی امر به معروف و نهی از منکر تفاوت ماهوی قائل بوده و ادعا می‌کنند: «نظارت، ترجمه سیاسی-حقوقی امر به معروف و نهی از منکر در قالبی به نام قانون اساسی است. این ادعا البته به معنای این همان‌گویی میان این دو نیست و تفاوت‌های ظریفی میان آن‌ها قابل تشخیص است که شاید آشکارترین آن جنبه عمل‌گرایانه و درگیر شونده امر به معروف و نهی از منکر نسبت به نظارت باشد. به این معنا که این فریضه دینی در جوهر خود بیشتر بر مداخله فعالانه تأکید دارد و نه بررسی و نظارت منفعلانه» (حسینی، ۱۳۸۷: ۷۸).

همچنین برخی دیگر نظارت مردم بر مردم را در ادبیات دینی به مثابه امر به معروف و نهی از منکر دانسته و این نظارت را یکی از انواع مختلف نظارت به شمار آورده‌اند: «در اسلام، موضوع نظارت در همه سطوح مدیریتی و آحاد مردم در جامعه از رده بالای نظام اسلامی تا پایین‌ترین رده مورد توجه قرار گرفته است. اولین سطح آن نظارت عالی خدای سبحان است که تمام اعمال، حرکات و سکانات و حتی نیات آدمیان را مورد ثبت، ضبط و رسیدگی دقیق قرار می‌دهد. دومین سطح آن، نظارت امام و حاکم مسلمین است که با نظارت مستقیم و غیرمستقیم، اعمال همه دستگاه‌ها و افراد تحت امر را در کنترل خود می‌گیرد و برای این منظور، از اهرم‌های نظارتی مختلف بهره می‌جوید. سومین سطح نظارت در اسلام، نظارت همگانی عمومی مردم در جامعه بر یکدیگر و نیز حاکمان و دستگاه‌های عمومی است. این نوع نظارت که در ادبیات دینی به عنوان «امر به معروف و نهی از منکر» مطرح شده، تکلیفی شرعی بر همگان است. اساساً رمز سلامت دستگاه‌های خدمت‌گذار مردم همین نوع نظارت است» (برزنویی، ۱۳۸۶: ۱۴۵-۱۴۴).

این دسته، هدف از نظارت مردم بر مردم را سلامت اجتماعی برشمرده و در تعریف آن معتقدند نظارت مردمی

«به این معناست که جامعه باید از آسیب‌های گوناگون، سالم بوده و زمینه رشد و کمال انسانی و فضایل اخلاقی در حد بالا پدید آمده باشد تا یکایک مردم جامعه بتوانند در مسیر رشد و بالندگی قرار گیرند و از این مقصد بدان مقصد راه یابند. یکی از بهترین و موثرترین راه‌ها برای رسیدن به هدف، نظارت عمومی و مردمی است. از این ره‌گذر، می‌توان به بلندای مسیر، نظر کرد و از گرفتاری در موانع، حذر نمود و از آنان گذشت» (مسعودی، ۱۳۸۶: ۱۷۵).

۴. تطبیق مفهوم «مُنْکَر» بر وندالیسم

تخریب‌گران یا همان وندال‌ها در پنج دسته قرار می‌گیرند که پرداختن به این اقسام، هر چند به صورت مختصر می‌تواند از جهت تشخیص رویکرد شارع در نحوه نهی از منکر نمودن آن‌ها مؤثر باشد:

۱. وندال‌های سارق: این تخریب‌گران برای کسب مال و ثروت دست به این اقدامات مخرب می‌زنند که از آن در ادبیات دینی و نیز عرف جامعه با عنوان سرقت یاد می‌شود. سرقت تابلوهای شهرداری و راهنمایی، آرم اتومبیل‌ها، قطعات تلفن‌های عمومی و غیره از اقدامات وندالیستی این افراد است.

۲. وندال‌های تاکتیکی^۱: این افراد، تخریب را یک تاکتیک می‌دانند و ایجاد خسارات را نه به هدف کسب ثروت و یا نشان دادن خصومت، بلکه به جهت جلب توجه دیگران و یا به جهت رفع نیاز (همچون پیدا کردن مکانی برای خواب) انجام می‌دهند. لگد کوبیدن برخی جوانان به درختان و شکستن آن‌ها و نیز آتش زدن سطوح زباله به هدف گرم نمودن خود در زمستان از سوی برخی کارتن خواب‌ها از جمله این اعمال است. هر چند شرع هر گونه آسیب رساندن به اموال عمومی را حرام می‌داند، اما سفارش‌های موکد برای کمک به محرومان و ایجاد سرپناه برای کارتن خواب‌ها نموده است.^۲

۳. وندال‌های انتقام‌جو: یکی از شدیدترین مدل‌های وندالیسم، تخریب‌گرایی از سوی وندال‌های انتقام‌جو است. معمولاً در این قسم به دلیل وجود خشونت در تخریب‌گران، شاهد حجمی گسترده از خرابکاری

1. Tactical

۲. قال رسول الله ﷺ: «من أصبح ولم يهتم بأمور المسلمين فليس بمسلم» (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۶۳/۲)

هستیم. این افراد نوعاً دیگران و بلکه جامعه را مقصّر ناکامی‌های خویش دانسته و به اشکال مختلف در پی صدمه زدن به جامعه و افراد آن هستند.

۴. وندال‌های خوش‌گذران: بر اثر این قسم از تخریب‌گری، آسیب‌های فراوانی به اموال عمومی در جامعه وارد می‌آید. این کار، بیشتر يك قانون‌شکنی آشکار است، هدف قرار دادن حباب شیشه‌های چراغ پارک‌ها، خیابان‌ها و معابر از اقدامات وندالیستی این گروه می‌باشد.

۵. وندال‌های خصومت‌گرا: این دسته از تخریب‌گران، گاه به دلایل معلوم و گاه نامعلوم دست به ویرانگری می‌زنند. رفتارهای وحشیانه‌ای همچون آزار رساندن به حیوانات، کندن گل‌های پارک‌ها، پنچر کردن لاستیک، کندن آنتن و یا شکستن آینه اتومبیل‌ها، از جمله اقدامات مخرب آن‌هاست.

با بررسی و مطالعه منابع دینی می‌توان از دو منظر، وندالیسم را به عنوان یک مصداق واضح برای «مُنکر» به شرح زیر برشمرد.

۱-۴. وندالیسم به مثابه مُنکر اجتماعی

تقابل مفهومی «معروف» و «منکر» نشان می‌دهد «منکر» در عرف و لغت، فعل قبیحی است که فاعل آن سرزنش می‌شود؛ از این رو بیشتر، معروف و ممدوح بودن از لوازم حُسن ذاتی و در برخی موارد از لوازم حُسن اقتضائی فعل می‌باشد، همچنین منکر و قبیح بودن نیز از لوازم قبح ذاتی و گاهی از لوازم قبح اقتضائی فعل است. از آن جا که این مطالب ارتباطی با شرع ندارد، نباید این مفاهیم عرفیه را با احکام تکلیفی تبیین نمود. بنابراین می‌توان گفت: شرع، عقل و عرف مراجع تشخیص معروف‌ها و منکرات هستند، به گونه‌ای که اگر عقل و یا عرف عام، اعمال وندال‌ها را بر اساس ضوابط خویش منکر به شمار آورد، شرع نیز به همان حکم خواهد کرد (حب‌الله، ۱۳۹۶ش: ۲۴۷). نتیجه آن که اطلاعات ادله نهی از منکر، هر گونه منکری به خصوص منکرات اجتماعی را نیز دربر خواهد گرفت (همان: ۲۴۹).

برخی دیگر وندالیسم را سه دسته سازمانی، خصوصی و عمومی تقسیم کرده‌اند. که در این میان وندالیسم عمومی به دلیل ویژگی‌هایی از جمله فرد محور بودن، آگاهانه بودن، تشکیلاتی نبودن و... بیش از همه به

عنوان یک معضل و نابهنجاری اجتماعی، مورد توجه محققان اجتماعی قرار گرفته است (دغاقله و همکاران، ۱۳۸۹: ۹۷-۹۵).

عدم تعادل اجتماعی و افزایش بحران‌های زیستی از دیگر عواقب وندالیسم است. وندالیسم یکی از مصادیق کجروی در جامعه جدید امروزی است که برآمده از تحولات سریع اجتماع بشری و تمایلات بیش از پیش افراد است که معمولاً به ناکامی‌ها ختم می‌شود و احساس تنفر، خشم و مورد ظلم واقع شدن از سوی اجتماع و محیط اطراف به آن‌ها دست می‌دهد. این احساسات مبین ضعف و اختلال هنجاری در ساختار فرهنگی و اجتماعی جامعه است. نکته بسیار مهم این است که تخریب‌گرایی از جمله جرایمی است که معمولاً مجازات حقوقی و کیفری برای آن در نظر گرفته نشده است؛ از این رو بازدارندگی نیز در مورد آن وجود نخواهد داشت. البته جرم‌انگاری برخی از رفتارهای تخریب‌گرایان و تعیین مجازات حقوقی و کیفری، می‌تواند یکی از راه‌های مقابله با وندال‌ها باشد. به هر حال، هنجارشکنی ضمن ایجاد خسارت‌هایی برای دولت، نشان‌دهنده مشکلات مهم و بزرگ‌تر برای جامعه آتی است (محمدی بلبلان آباد، ۱۳۸۱: ۴). ایران نیز به دلیل حرکت سریع به سوی توسعه و عبور از مراحل اولیه مدرنیته، با تحولات گسترده‌ای در ساختارهای اصلی خود از جمله ساختارهای فرهنگی و اجتماعی روبروست (فاضل و همکاران، ۱۳۸۷: ۷-۸).

بنابراین همواره انسجام و همبستگی اجتماعی میان فرد و جامعه امری حیاتی به‌شمار رفته و کم‌رنگ شدن آن که مولود ناهماهنگی میان فرد و امکانات اجتماعی است، موجب حرکت از مسیرهای غیرقانونی می‌شود و او را به فرد نابهنجار مبدل می‌سازد، گستردگی این امر جامعه را دچار نابه‌سامانی یا آنومی می‌کند. این اتفاق نامبارک موجب افول ارزش‌ها و نابودی هنجارها شده و رفته‌رفته اعضای جامعه، دیگر اهداف مشترکی را میان خود به رسمیت نمی‌شناسند (فرجاد، ۱۳۸۲: ۱۲).

قوام معروف و منکر به جنبه فردی نیست، بلکه به جوانب عام اجتماعی نیز مربوط می‌شود و چه بسا ارتباط معروف و منکر به جوانب اجتماعی بیشتر باشد تا جوانب فردی. متکلمین و عموم معتزله و نیز برخی

از فقهای متقدم و معاصر، میان بحث امر به معروف و نهی از منکر از یک سو و مباحث عام اجتماعی ارتباط برقرار کرده‌اند و متعرض انواع منکرات مانند منکر اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، امنیتی، نظامی، اداری و غیره شده‌اند (منتظری، ۱۴۰۹؛ ۲۵۲/۲)

حتی برخی بر این باورند که نهی از منکر اساساً متوجه اوضاع اجتماعی است (حنفی، ۱۹۸۸م، ۲۵۷/۵ - ۲۵۸). به هر حال می‌توان به اطلاق منکر در نصوص، تمسک کرد و آن را دربردارنده منکرات اجتماعی شمرد که طبعاً در تعیین راه‌های مقابله با آن نیز مطلق خواهد بود. بنابراین در مرتبه لسان که اصل در این فریضه است، می‌توان از ابزاری همچون رسانه‌های صوتی و تصویری، رسانه‌های مکتوب، خطابه‌های عمومی و جمعیت‌های حقوقی و نهادهای جامعه مدنی بهره برد (حب‌الله، ۱۳۹۶: ۲۵۱)

بر اساس آن چه بیان شد می‌توان وندالیسم را به‌عنوان یک منکر اجتماعی، بلکه یک بزه یا حتی جرم اجتماعی نامید که ابعاد گسترده آن تا نسل‌های بعدی نیز ادامه خواهد یافت؛ از این‌رو اندیشمندان اسلامی چنین اقداماتی را به‌مثابه منکر اجتماعی دانسته و مقابله با آن را وظیفه شرعی برای مسلمانان ارزیابی می‌کنند. آن‌ها معتقد هستند نظارت عمومی که در پرتو مسئولیت همگانی و از باب نهی از منکر بر مردم واجب است، می‌تواند همچون سدّ محکمی مقابل این معضل اجتماعی قرار گیرد. بنابراین می‌توان گفت: «نظارت همگانی، نظارتی است که از طرف مردم جامعه، به روش‌های مختلف از جمله امر به معروف و نهی از منکر اعمال می‌شود. افزون بر وجود تضمین‌هایی در قواعد حقوق اساسی عامه مردم نیز البته در صورت فراهم بودن زمینه‌ها به‌ویژه آزادی‌های سیاسی-قانونی با نظارت و اقدامات مقتضی، اجرای قواعد حقوق اساسی را تضمین می‌کنند. ناظر و ضامن نهایی اجرای تمام قواعد حقوقی کشور، عامه مردم هستند» (شریفی، ۱۳۸۷ش: ۲۵۲).

۲-۴. وندالیسم به‌مثابه منکر اقتصادی

انسان به حکم فطرت و عقل، باید امانتی که در اختیار اوست مراعات کرده و بر حفاظت آن اهتمام ورزد و در امانت، خیانت نکند. اموال عمومی که هدف تخریبی و نَدال‌ها قرار می‌گیرد، با دو شاخصه «عمومی» و

«امانت بودن» همراه است. اساساً هرگاه واژه بیت‌المال به کار برده شود، اموال عمومی مسلمانان که نزد حاکم و والی امانت است، به ذهن تبادر می‌کند (حداد عادل، ۱۳۸۳: ج ۵، ص ۸۵؛ و نیز: صدر حاج‌سیدجوادی، ۱۳۸۵: ج ۳، ص ۵۵۶). همه اقشار جامعه در بیت‌المال سهم دارند و مسئول نگهداری آن هستند و مالک خصوصی ندارد. بنابراین تخریب اموال عمومی از منظر عقل و عرف به علت خیانت در امانت، قبیح و مستوجب عقوبت محسوب می‌شود (حب‌الله؛ ۱۳۹۶: ش: ۲۴۷).

افزون بر حکم قرآن و سنت، خیانت در امانتی که اموال عمومی است، اگر به صورت سرقت مال یا اموال محدودی باشد، مشمول همان اطلاعات مجازات سارق (البته بر فرض تحقق شرایطی مانند حرز و غیره) قرار خواهد گرفت: «السارق و السارقة فاقطعوا أیدیهما» (مانده/ ۳۸) و اگر به صورت تخریب وسیع و گسترده ثروت‌های عمومی باشد، مصداقی از نابودکردن سرمایه‌های طبیعی و «افساد فی الأرض» و «هلاک الحرث» خواهد بود که از بالاترین گناهان به‌شمار آمده و مستوجب مجازات‌های شدیدی است (مانده/ ۳۳). بنابراین ایراد خسارت و تخریب اموال عمومی، منکر عقلی و عرفی است و عرف همه جوامع به تخریب و صدمه زدن به اموال عمومی به چشم منکر نگریسته و آن را قبیح می‌شمارند؛ از این رو جلوگیری از آن از باب نهی از منکر، وجوبی است که متوجه عموم شهروندان می‌باشد.

۵. ظرفیت مراتبِ نهی از منکر برای مقابله با وندالیسم

جامعه اسلامی که همچون شبکه‌ای در هم تنیده است، در لایه‌های زیرین خود از پیوستگی و نظم خاصی برخوردار بوده و نظارت همگانی برای کنترل و محدودسازی ناهنجاری‌ها، ساز و کار نهی از منکر را طراحی نموده و از ظرفیت‌های مختلف افراد و شرایط، بهره گرفته است که در قالب مراتب مداخله برای نهی از منکر بیان شده است.

مرتبه اول که نازل‌ترین مرتبه نهی از منکر است، مرتبه قلب می‌باشد. از این‌رو در مورد تخریب‌گری، مؤمنان بر اساس آیات و وجوب فریضتین موظف هستند ب بخشی به تمام اقشار جامعه در زمینه وظایف شهروندی آن‌ها را از طریق تصویرسازی، ارسال پیامک و غیره با وظایف خود آشنا کنند. این کار نخستین

مرتبه از مراتب نهی از منکر است. جالب آن است که عده‌ای از فقها نیز معتقدند مرتبه قلبی، حتی مشروط به احتمال تأثیر نیست (تذکره الفقهاء، ۱۴۱۴: ۴۴۳/۹) و برخی بر آن هستند که در صورت عدم احتمال تأثیر، احتیاط واجب در این است که مکلف فقط اظهار تنفر از منکر کند.^۱

مرتبه دوم تذکر زبانی است و امر و نهی‌های لسانی مکرر از سوی آحاد جامعه می‌تواند نقش بسیار مؤثری در بازدارندگی و ندال‌ها از رفتار مخرب داشته باشد (حب‌الله، ۱۳۹۶: ۲۷۹). البته این تذکرات باید به گونه‌ای باشد که خود، نسبت به احکام دین تنفر ایجاد نکند. براین اساس نباید نظارت به‌عنوان اهرم فشار و سازوکار رعب و وحشت در ذهن‌ها شکل گیرد؛ زیرا به‌یقین چنین نگرش موجب می‌شود نظارت مستقیم و حضوری به جای اثرگذاری و نقش‌آفرینی مثبت به موضع‌گیری منفی و پنهان‌کاری تبدیل شود. باید نظارت را به‌عنوان اصل اساسی با مقوله راهنمایی و جهت‌دهی تلفیق نمود. در واقع، اگر بخواهیم نظارت را به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم، پنهان یا آشکارا، درونی یا بیرونی، عمودی یا افقی، مکانیزه یا غیرمکانیزه در سطوح مختلف انجام دهیم باید راهنمایی و آموزش را کنار آن قرار دهیم» (معادی، ۱۳۸۴: ۲۱۱-۲۱۰)

مرتبه سوم نهی از منکر، مرتبه یدی، اعمال قوه قهریه و استفاده از زور است. برخی همچون آیه‌الله خامنه‌ای معتقدند اگر جلوگیری از معصیت متوقف بر کتک زدن و سخت گرفتن بر معصیت‌کار باشد، این کار با رعایت شرایط جایز است، اما ایجاد جرح منوط به اجازه مجتهد جامع‌الشرایط می‌باشد (خامنه‌ای، ۱۳۸۸: مسئله ۲۸۲۳ و ۲۸۲۴). برخی همچون آیه‌الله مکارم شیرازی به‌طور مطلق توسل به ضرب و جرح را بدون اجازه حاکم شرع مجاز نمی‌دانند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۱: ۱۱۰۳). امام خمینی (ره) نیز در صورت کوتاهی حاکمیت از این وظیفه مهم، مردم را مجاز به اعمال این مرتبه از مراتب فریضتین می‌دانند، اما معتقد هستند اگر احتمال برود که عاصی با موعظه و نصیحت گناه را ترک می‌کند، اکتفا به آن لازم است و نباید از آن تجاوز کرد (امام خمینی، ۱۴۲۴: مسئله ۲۶۸۰؛ برای دیدن ادله بنگرید به: حب‌الله، ۱۳۹۶: ۲۵۱-۲۵۰).

۱. سیستانی، استفتائات: ۱۲۶، ۱۴۳، ۲۱۴، ۲۳۶، ۳۰۶، ۳۱۳، ۳۸۱، ۵۶۵، ۶۰۸، ۶۱۹.

بنابر آن چه بیان شد شارع مهمترین و مؤثرترین راهکار را در سامان بخشی به اجتماع و مواجهه با تخریب گرایان، بیدار شدن حس مسئولیت همگانی دانسته و در این راه تا حدّ ممکن دست مردم را برای مقابله با خرابکاران و وندال‌ها باز گذاشته است.

نتیجه گیری

در ادبیات دینی منکر به مفهوم هر کار غیر شرعی، غیر عقلی و خلاف عرف می باشد که بنا بر مطالب گفته شده در پژوهش، وندالیسم از مصادیق بارز منکرات اجتماعی است. امر به معروف و نهی از منکر بزرگترین فرمان الهی در سامان بخشیدن به امور جامعه، با هدف نهادینه کردن هنجارها و مقابله با هنجارشکنان و وندالیسم می باشد. مؤثرترین راهبرد شارع برای نیل به این هدف، ایجاد حس مسئولیت پذیری همگانی و نظارت عمومی در جامعه است.

وندالیسم به عنوان عاملی تخریب گر و ویران کننده، روز به روز با اشکال مختلف ظاهر شده و در صورت نادیده گرفتن و سستی در مقابله با آن، اساس و بنیان جامعه را از میان می برد. از این رو ابعاد آسیب به حدی خواهد بود که نسل های بعد نیز از آن تأثیر می پذیرند. بنابراین شارع نمی تواند در مقابل این معضل عظیم اجتماعی سکوت کند. دین از تمام ظرفیت های اجتماعی برای مقابله با وندالیسم استفاده نموده است، تا حدی که تک تک افراد جامعه را در مقابله با وندال ها مسئول می داند. البته این مقابله نباید به شکلی اتفاق افتد که خود، به صورت معکوس، به ایجاد حس خشونت بیشتر و مقابله سخت و در نتیجه، ادامه و یا تولید وندالیسم در جامعه منجر گردد.

در شرع، نهی وندال ها از ارتکاب اعمال مجرمانه، با سازوکار خاصی صورت می پذیرد. شارع بسته به میزان اصرار بر تخریب گرایی وندال ها مراتب مختلفی از نهی از منکر را به صورت قلبی، لسانی و یدی واجب نموده است که به دلیل احتمال اصرار وندال ها بر اعمال مجرمانه خویش و ایجاد درگیری و گسترش خشونت، نهی از منکر یدی و توسل به زور تنها در حیطة وظایف ضابطان و مأمورین حکومت قرار دارد.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم
۲. ابن فارس، احمد (۱۴۰۴ق)، معجم مقائیس اللغة، تحقیق عبدالسلام محمدهارون، چاپ اول، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
۳. ابن ابی فراس، ورام، مسعود بن عیسی (۱۴۱۰ق)، مجموعه ورام، قم: مکتبه فقیه.
۴. ابن منظور، ابوالفضل، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، تحقیق احمد فارس صاحب الجوانب، چاپ سوم، بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع-دارصادر.
۵. اردبیلی، احمد بن محمد، زبدة البیان فی احکام القرآن، تحقیق محمدباقر بهبودی، چاپ اول، تهران، المکتبه الجعفریه لاحیاء الآثار الجعفریه، بی تا.
۶. اسدی فاضل، جواد بن سعد [بی تا]، مسالک الافهام الی آیات الاحکام، بی جا، بی نا.
۷. آلتمن، ایروان (۱۳۸۲)، محیط و رفتار اجتماعی، خلوت فضای شخصی، قلمرو و ازدحام، ترجمه علی نمازیان چاپ اول، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۸. آندرانوویچ، گریگوری، ریوساگ، (۱۳۸۰) روش های پژوهشی شهری، ترجمه سید محمود نجاتی، تهران: انتشارات سازمان شهرداری های کشور.
۹. بغدادی، مفید، محمد بن محمد بن نعمان عکبری (۱۴۱۳ق)، المقنعة (للشیخ المفید)، در یک جلد، قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
۱۰. برزنوبی، محمدعلی (۱۳۸۶ش)، «نظارت همگانی از منظر اسلام»، مجموعه مقالات دومین همایش علمی تخصصی ناجا و نظارت همگانی.
۱۱. بسیج، احمد رضا (۱۳۸۹)، «امر به معروف و نهی از منکر و حقوق شهروندی»، ماهنامه معرفت، قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، سال نوزدهم، شماره چهارم.
۱۲. بهمن پور، هومن؛ سرکاری، امیر؛ سلاجقه، بهرنگ (۱۳۸۹)، جستاری پیرامون تخریب گرابی زیست محیطی در شهرها، اولین همایش شهروندی و مدیریت محله ای حقوق و تکالیف.

۱۳. ثلاثی، یوسف بن احمد (۱۴۲۳ق)، تفسیر الثمرات البانعه و الاحکام الواضحه القاطعه، ۵ جلد، چاپ اول، یمن: مکتبه التراث الإسلامی.
۱۴. جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۱۰ق)، الصحاح-تاج اللغة و الصحاح العربیة، چاپ اول، بیروت: دارالعلم للملایین.
۱۵. جعفری، محمدتقی (علامه) (۱۴۱۹ق)، رسائل فقهی، چاپ اول، تهران: مؤسسه منشورات کرامت.
۱۶. حیدر، حب‌الله (۱۳۹۶ش)، فقه امر به معروف و نهی از منکر، ترجمه علی الهی خراسانی، حسنعلی شیروی، محمد رضا ملایی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.
۱۷. حسنی، ع (۱۳۸۶)، «عوامل مؤثر بر گرایش به رفتارهای تخریب‌گرایانه در استان مازندران»، فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی، دوره ۴، ش ۱۶، ص ۴۶-۱۱.
۱۸. حلبی، ابوالصلاح (۱۴۰۳ق)، الکافی فی الفقه، تحقیق رضا استادی، چاپ اول، اصفهان: کتابخانه عمومی امام امیرالمؤمنین ۷.
۱۹. حمیری، نشوان بن سعید (۱۴۲۰ق)، شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلام، تحقیق عبدالله العمری، حسین و دیگران، چاپ اول، بیروت: دارالفکر المعاصر.
۲۰. حداد عادل، غلامعلی (۱۳۸۳)، دانشنامه جهان اسلام، تهران: بنیاد دائرةالمعارف اسلامی.
۲۱. حسینی، محسن (۱۳۸۹)، پیشگیری از تخریب‌گرایی از طریق بکارگیری الگوهای طراحی شهری، همایش منطقه‌ای تأثیر تعلق و همبستگی اجتماعی بر پیشگیری از تخریب‌گرایی، تهران: مرکز مطالعات تکنولوژی دانشگاه صنعتی شریف.
۲۲. حسینی، مرتضی (۱۳۸۷)، «تحقق امر به معروف و نهی از منکر در فرآیند نظارت مردم بر دولت»، مجموعه مقالات همایش کشوری دکترین اصل هشتم قانون اساسی (امر به معروف و نهی از منکر).
۲۳. حلی، محقق، نجم‌الدین، جعفر بن حسن (۱۴۱۲ق)، نکت النهایة، ۳ جلد، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۴. حلی، علامه، حسن بن یوسف، (۱۴۱۴)، ج ۹، تذکرة الفقهاء، قم - ایران

۲۵. حنفی، حسن (۱۹۸۸م)، من العقیده الی الثوره، ج ۵، دار التنویر - بیروت.
۲۶. حیدری، اسلام و مهربان پارسا مهر (۱۳۹۱)، «بررسی عوامل جامعه‌شناختی مؤثر بر وندالیسم؛ مورد مطالعه: دانش‌آموزان دبیرستانی شهر اهواز، جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و سوم، شماره پیاپی ۴۷ (شماره سوم).
۲۷. خمینی، روح‌الله (۱۳۶۳)، صحیفه نور، تهران: نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۲۸. خمینی، روح‌الله (۱۴۲۴ق)، توضیح المسائل (محشی - امام خمینی)، چاپ هشتم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۹. خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸)، اجوبه الاستفتائات، چاپ پنجاه و پنجم، تهران: چاپ و نشر بین‌الملل.
۳۰. دغاقله، ع. و کلهر، س. (۱۳۸۹)، آسیب‌های شهری در تهران، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
۳۱. دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۱۲ق)، ارشاد القلوب، چاپ اول، قم: الشریف الرضی.
۳۲. روحانی قمی، سید صادق (۱۴۱۲ق)، فقه الصادق ۷، چاپ اول، قم: دارالکتب، مدرسه امام صادق ۷.
۳۳. رضازاده، راضیه و نیره زیبایی (۱۳۸۹)، «بررسی رابطه بین سیمای بصری مناطق شهر تهران و رفتار شهروندان»، فصلنامه مدیریت شهری، سال دوم، شماره ۱.
۳۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق)، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق صفوان عدنان داودی، چاپ اول، لبنان: دارالعلم - الدار الشامیه.
۳۵. ریتزر، جورج (۱۳۸۵)، نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی، چاپ یازدهم، تهران: انتشارات علمی.
۳۶. رضوی، محمد (۱۳۸۵)، «وندالیسم و توسعه پایدار فضای شهری»، فصلنامه سبزینه، سال پنجم، شماره هشتم.
۳۷. رفیع‌پور، فرامرز، (۱۳۸۰)، آناتومی جامعه، مقدمه ای بر جامعه‌شناسی کاربردی، تهران، شرکت سهامی انتشار.
۳۸. رزاقی اصل، سینا (۱۳۸۸)، «مفهوم تخریب‌گرایی در فضاهای عمومی شهری»، مجله آبادی،

شماره ۶۳.

۳۹. زبیدی، محمد مرتضی (۱۴۱۴ق)، تاج العروس من جواهر القاموس، تحقیق علی شیری، چاپ اول، بیروت، دارالفکر للطباعة و النشر والتوزیع.

۴۰. زنگی آبادی، علی، تبریزی، نازنین، طراحی و برنامه‌ریزی مبلمان شهری، ص ۲۵۴، انتشارات شریعه توس، مشهد ۱۳۸۳.

۴۱. زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل، ۴جلد، دار الكتاب العربي - لبنان - بیروت، چاپ: ۳، ۱۴۰۷ ه.ق.

۴۲. زمخشری، محمود بن عمر، اساس البلاغة، یک جلد، ناشر: دار صادر، بیروت - لبنان، ۱۳۹۹ق.

۴۳. ژانورن، پاتریس. (۱۳۶۷). وندالیسم بیماری جهانی خرابکاری، ترجمه ماهان، نشر فرخ، مجله دانشمند، تهران.

۴۴. شیخاوندی، داور (۱۳۸۶)، جامعه شناسی انحرافات و مسائل جمعیتی ایران، تهران: نشر قطره.

۴۵. شعیری، محمد بن محمد [بی تا]، جامع الاخبار، نجف: المطبعة الحیدریة.

۴۶. شمخانی، اژدر / نورعلیان، باور (۱۳۹۴)، «امر به معروف و نهی از منکر و نقش آن در امنیت جامعه»، زنجان: نخستین همایش ملی سبک زندگی اسلامی، نظم و امنیت.

۴۷. شریفی، حسین (۱۳۸۷)، «نظارت بر کارکردهای پلیس در جهت تامین حقوق شهروندی، با تاکید بر اسناد بین الملل»، مجموعه مقالات دومین همایش ناجا و نظارت همگانی.

۴۸. صدر حاج سید جوادی، احمد؛ فانی، کامران؛ خرمشاهی، بهاءالدین (۱۳۸۵)، دائرة المعارف تشیع، تهران: نشر شهید سعید محبی.

۴۹. صدر، محمد باقر (۱۴۲۳ق)، دروس فی علم الأصول، چاپ اول، قم: مجمع الفکر الاسلامی.

۵۰. صادقی تهرانی، محمد (۱۴۰۶ق)، الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه، ۳۰جلد، قم: فرهنگ اسلامی.

۵۱. طوسی، محمد (۱۳۶۵ش)، تهذیب الاحکام، ۱۰ جلد، قم: دار الکتب الاسلامیه.

۵۲. طوسی، محمد بن حسن [بی‌تا]، التبیان فی تفسیر القرآن، ۱۰ جلد، چاپ اول، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۵۳. طباطبائی، محمدحسین (۱۳۹۰ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، ۲۰ جلد، چاپ دوم، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
۵۴. طهماسبی، محسن (۱۳۸۸)، «عوامل مؤثر بر وندالیزم و راه‌های مقابله با آن»، نشریه اینترنتی معماری منظر، شماره ۵۱.
۵۵. عفتی، محمد (۱۳۸۱)، «بررسی انگیزه‌های مؤثر بر وندالیسم (با تکیه بر سنگ‌پرانی به قطارهای مسافری)»، نامه پژوهش فرهنگی، شماره ۳، ص ۳۶-۳.
۵۶. عاملی، شهید اول، محمد بن مکی (۱۴۱۰ق)، اللعة الدمشقیة فی فقه الإمامیة، چاپ اول، بیروت: دار التراث، الدار الإسلامیة.
۵۷. عاملی، زین الدین بن علی (شهید ثانی) (۱۴۱۰ق)، الروضة البهیة فی شرح المععة الدمشقیة، محشی کلاتر، چاپ اول، قم: کتابفروشی داوری.
۵۸. عاملی، زین الدین بن علی (شهید ثانی) (۱۴۱۳ق)، مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، مؤسسه المعارف الإسلامیة، مؤسسه المعارف الإسلامیة، قم - ایران.
۵۹. عاملی، حرّ (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعة، تحقیق گروه پژوهش مؤسسه آل‌البتیت، چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البتیت.
۶۰. عمید زنجانی، عباس علی (۱۴۲۱ق)، فقه سیاسی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۶۱. غلام پور، اشکان (۱۳۷۹)، «معیارهای ارزیابی و انتخاب مبلمان شهری»، ماهنامه شهرداری‌ها، سال دوم، شماره ۱۸.
۶۲. فاضل، جواد، (۱۳۶۵ش)، مسالک الافهام إلى آیات الاحکام، ج ۲، نشر مرتضوی، تهران.
۶۳. فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ق)، التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، ۳۲ جلد، چاپ سوم، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

۶۴. فیومی، احمد بن محمد [بی‌تا]، المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی، چاپ اول، قم: منشورات دارالرضی.
۶۵. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰ق)، کتاب العین، تحقیق مخزومی، مهدی و ابراهیم سامرائی، چاپ دوم، قم: نشر هجرت.
۶۶. فاضل، ر.؛ میری آشتیانی، ا. (۱۳۸۷)، آسیب‌شناسی اجتماعی ایران؛ نگاهی به آینده، تهران: مجمع تشخیص مصلحت نظام، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
۶۷. فرجاد، م. (۱۳۸۲ش)، آسیب‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی انحرافات، تهران: انتشارات بدر.
۶۸. فتحی، سروش و محمدی، حامد (۱۳۹۰)، «شهرنشینی، بیگانگی اجتماعی و رفتارهای وندالیستی جوانان»، فصلنامه پژوهش اجتماعی، سال چهارم، شماره ۱۳، ص ۱۷۲-۱۵۷.
۶۹. قطب، سید (۱۴۲۵ق)، فی ظلال القرآن، ۶ جلد، چاپ سی‌وپنجم، بیروت: دارالشروق.
۷۰. قاسمی، وحید؛ ذوالاکتاف، وحید؛ نور علی وند، علی (۱۳۸۸)، «توصیف جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر وندالیسم و او باشگری در ورزش فوتبال، فصلنامه المپیک، سال هفدهم، شماره ۱.
۷۱. قره بلاغی، مریم (۱۳۹۰)، بررسی عوامل اجتماعی و شخصیتی مؤثر بر گرایش به تخریب‌گرایی در بین دانش‌آموزان دبیرستانی شهر یاسوج، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یاسوج.
۷۲. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، کافی، ج ۲، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۷۳. کوک، مایکل (۱۳۸۵)، امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی، چاپ چهارم، ترجمه احمد نمایی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۷۴. گومز بواندیا، هراندو (۱۳۸۰)، جرایم شهری گرایش‌ها و روش‌های مقابله با آن‌ها، ترجمه فاطمه گیوه‌چیان، تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۷۵. مغنیه، محمد جواد (۱۴۲۴ق)، التفسیر الکاشف، ۷ جلد، چاپ اول، قم: دار الکتب الإسلامی.
۷۶. مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۷ق)، استفتاءات جدید، ۳ جلد، چاپ دوم، قم: مدرسه الامام علی بن ابی‌طالب.

۷۷. مکارم شیرازی، ناصر، رساله شش مرجع، (ملحقات رساله)، ۱ جلد، نشر هاتف، چاپ دوم، مشهد، ۱۳۸۱ ش.
۷۸. محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۸۳)، وندالیسم: مبانی روان‌شناسی اجتماعی، جامعه‌شناسی و روان‌شناسی رفتار وندالیستی در مباحث آسیب‌شناسی و کژرفتاری اجتماعی، تهران: نشر آن.
۷۹. مجلسی، محمد تقی (۱۴۱۴ق)، لوامع صاحبقرانی، ۸ جلد، اسماعیلیان، بی‌جا.
۸۰. مرتضایی، سید رضا و اصل فلاح، مهدی. (۱۳۹۲). بنیان‌های طراحی در زیباسازی شهری، سازمان زیباسازی شهر، تهران.
۸۱. مهابادی، سیامک (۱۳۷۸ش)، «آثار و فواید نظارت مردمی در برقراری نظم اجتماعی و مقابله با ناهنجارهای اجتماعی»، مجموعه مقالات هم‌اندیشی مردمی و نقش آن در اصلاحات اجتماعی.
۸۲. معادی، سعید، ۱۳۸۴ش، «نظارت کارآمد مردمی از منظر نهج البلاغه»، مجموعه مقالات هم‌اندیشی نظارت مردمی و نقش آن در اصلاحات اجتماعی، ستاد امر به معروف و نهی از منکر سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
۸۳. مطهری، مرتضی [بی‌تا]، فقه و حقوق (مجموعه آثار)، چاپ اول، قم: بی‌نا.
۸۴. منتظری، حسین علی (۱۴۲۳ق)، معارف و احکام نوجوانان، گردآورنده ناصر مکاریان، چاپ اول، قم: نشر سرایی.
۸۵. منتظری، حسین‌علی؛ (۱۴۰۹ق) دراسات في ولاية الفقيه و فقه الدولة الإسلامية، ج ۲، المركز العالمي للدراسات الإسلامية، قم - ایران
۸۶. محسنی تبریزی، علیرضا و صفری شالی، رضا (۱۳۸۸)، «بررسی زمینه‌های بزهکاری و تخریب اموال عمومی توسط نوجوانان»، فصلنامه تخصصی جامعه‌شناسی، سال دوم، شماره ۳.
۸۷. محسنی تبریزی، علیرضا (۱۳۷۹)، «مبانی نظری و تجربی وندالیسم: مروری بر یافته‌های یک تحقیق»، منابع علوم اجتماعی، شماره ۱۶.
۸۸. اکبر علیوردی نیا، محمود شارع پور، سحر رحمانی، (دی ۱۳۹۲)، تبیین رفتارهای وندالیستی از دیدگاه

- نظریه های آنومی، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره هفتم، شماره ۴.
۸۹. مسعودی، اسحاق (۱۳۸۶)، «شیوه‌ها و روش‌های تحقق مطلوب نظارت مردمی در جامعه»، مجموعه مقالات هم‌اندیشی نظارت مردمی و نقش آن در اصطلاحات اجتماعی.
۹۰. موسوی، سید یعقوب و همکاران (۱۳۹۳)، «بررسی عوامل وندالیسم در فضاهاى عمومی شهری: نمونه موردی منطقه ده شهر تبریز»، ششمین کنفرانس ملی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری با تأکید بر مؤلفه‌های اسلامی، مشهد.
۹۱. میر فردی، اصغر؛ احمدی، سیروس؛ نیکخواه، زهرا (۱۳۹۱)، «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر گرایش به وندالیسم (خرابکاری) در بین دانش‌آموزان دبیرستانی شهر یاسوج»، جامعه‌شناسی کاربردی، دوره بیست و سوم، شماره ۳.
۹۲. موسی، حسین یوسف، و صعیدی، عبد الفتاح، (۱۴۱۰ق) الإفصاح في فقه اللغة. ج ۲. قم - ایران: مکتب الإعلام الإسلامی.
۹۳. محمدی بلبان آباد، اسعد (۱۳۸۴)، «سنجش میزان وندالیسم و بررسی عوامل فردی و اجتماعی مرتبط با آن در بین دانش‌آموزان ناحیه یک مقطع متوسطه شهر سنندج»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تبریز.
۹۴. مدرسی طباطبایی، سید حسین (۱۴۱۰ق)، مقدمه‌ای بر فقه شیعه، ترجمه محمد آصف فکرت، مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.
۹۵. مصطفوی، حسن (۱۴۰۲ق)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، چاپ اول، تهران: مرکز الکتاب للترجمة.
۹۶. نراقی، مولی احمد بن محمد [بی‌تا]، رسائل و مسائل، چاپ اول، قم: کنگره نراقیین ملامهدی و ملا احمد.
۹۷. نیک اختر، علی (۱۳۷۸)، بررسی عوامل اقتصادی - اجتماعی مؤثر بر خرابکاری به عنوان نوعی رفتار بزهکارانه در بین دانش‌آموزان دبیرستان های شیراز، پایان نامه کارشناسی ارشد، شیراز: دانشگاه شیراز.

۹۸. نبوی، سید عبدالحسین و همکاران (۱۳۹۰)، «بررسی عوامل مؤثر در بروز رفتارهای وندالیستی در میان دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهرستان ایذه»، جامعه‌شناسی کاربردی، سال بیست و دوم، شماره پیاپی (۴۳)، شماره سوم، ص ۸۳-۱۰۰.
۹۹. هیلن براند، رابرت (۱۳۹۳)، معماری اسلامی، ترجمه باقر آیت‌الله‌زاده شیرازی. تهران: انتشارات روزنه
100. Sutton, Mike (1987), Differential Rates of Vandalism in a New Town: Towards A Theory of Relative Place, Unpublished PhD Thesis, University of Central Lancashire.
101. Sanders, W. B. (1981), Juvenile Delinquency: Causes, Patterns and Reactions, News York: Holt, Rinehart & Winston.
102. MacLaren, Neil; Braham, Allan (1970), The Spanish School, National Gallery Catalogues, National Gallery, London, pp. 125-9.
103. Goldstein, Arnold P. (1997), "Controlling Vandalism: the person-environment duet" (Chap. 13), In Jane Close Conoley, Arnold P. Goldstein (Eds), School violence intervention: a practical handbook (2nd ed) (pp.324-355), New York: Guilford Press.
104. Goldstein, Arnold.p (1996), School-Oriented Interventions Controlling Vandalism, London: Reprinted with Permission of the Guilford Press.
105. Hauber, A. R. (1991), Delinquency and vandalism in the Netherlands, public Transportation System, Economic Research Center.
106. Moser, G. (1992), "What is vandalism? Toward a psycho- social definition and its implications", In H. H. Christiansen, D. R. Johnson, & M. H. Brookes (Eds), Vandalism: Research, prevention, and Social Policy, Portland, OR: U. S. Department of Agriculture Forest Service.
107. Horowitz, T. & Tobaly, D., Ann S. (2003), "Vandalism: environmental and social factors", Journal of College Student Development, Jul/Aug.
108. Hibbert, C.(1987), The English :a Social History 1066-1945, London: Grafton Books.